

Stockholm 2024-03-27

Yttrande över remiss av betänkandet Kultursamhället – utvecklad samverkan mellan stat, region och kommun (SOU 2023:58)

Sveriges Arkitekter är ett fackförbund och en intresseorganisation som driver Sveriges arkitekters gemensamma frågor – från studietiden och genom hela yrkeslivet. Vi står upp för arkitekternas arbetsvillkor och driver kårens intressen för att åstadkomma vackra, hållbara och välfungerande livsmiljöer. Vi har över 14 000 medlemmar och ansluter cirka 90 procent av alla yrkesverksamma arkitekter i Sverige.

Sveriges Arkitekter yttrar sig nedan över betänkandet Kultursamhället – utvecklad samverkan mellan stat, region och kommun (SOU 2023:58).

9.1 Nya samverkansformer

Sveriges Arkitekter har med stort intresse tagit del av utredningens kartläggning av hur kultursamverkansmodellen fungerar idag och ser i likhet med utredaren och många andra aktörer att det finns ett reformbehov för att modellen ska åstadkomma största möjliga kulturnytta med ett rikt och varierat kulturliv i hela landet.

Vi har dock svårt att bidra med en bedömning av systemförändringarna i den föreslagna lagen och förslagen i avsnitt 9.1-9.6. Då arkitekturen idag inte omfattas av modellen saknar vi egna erfarenheter av den. Vi ser dock även från vår horisont problemen med komplexiteten med många nivåer och aktörer samt ser att systemet skulle kunna förenklas i syfte att finansiera mer kultur och mindre byråkrati. Vi avstår dock att yttra oss över förslagen i den del det berör mer styrnings- och samverkansorienterade systemförändringar.

9.2 Konstnärlig frihet

Vi är positiva till ett starkare skydd för såväl konstnärlig frihet som armlängds avstånd då konstens och kulturens oberoende på många håll i landet ifrågasätts och överträds i den politiska styrningen. Ytterligare åtgärder för att stärka dessa principer ser vi som nödvändiga.

9.3 och 10.2 Gestaltad livsmiljö som nytt samverkansområde

Vi delar utredningens uppfattning att ett viktigt kulturområde som gestaltad livsmiljö också borde kunna främjas genom att bli en del av kultursamverkansmodellen. Medan EU-satsningen New European Bauhaus, ett viktigt initiativ som berör svenska aktörer, går ner på gräsrotsnivåns kulturskapare i de europeiska länderna, saknar den nationella politiken för gestaltad livsmiljö motsvarande satsningar som ger medel och möjligheter till kulturutövarna.

Även om delar av ansvaret för den gestaltade livsmiljön i praktiken ligger under politikområdet samhällsbyggnad så är gestaltad livsmiljö ett kulturpolitiskt mål. Den utveckling vi ser inom samhällsbyggnadspolitikerna går dock tyvärr ofta tvärse mot det kulturpolitiska målet för gestaltad livsmiljö – i bostadspolitikerna styrs utformningen av våra livsmiljöer i stora delar av kortsiktiga ekonomiska hänsyn medan konstnärliga, kvalitativa och demokratiska ambitioner sätts åt sidan. Utan kulturpolitiken så riskerar våra livsmiljöer att utarmas i samhällsbyggnadssektorns inriktning mot regelförenklningar och kostnadsjakt.

Utredningen uppmärksammar den tidigare statliga utredningen om arkitektur-, form- och designpolitik som föreslog att kultursamverkansmodellen på sikt skulle omfatta området gestaltad livsmiljö. En utredning skulle enligt deras förslag tillsättas för hur bidragsgivningen inom modellen skulle komma områdena arkitektur, form, design och konsthantverk till del. Något som dåvarande regeringen valde att inte gå vidare med.

För att lyfta ett exempel så skulle ett av många viktiga fokus för gestaltad livsmiljö inom kultursamverkansmodellen kunna vara mötesplatser och allmänna platser utformning och användning där de kreatörer som verkar inom gestaltad livsmiljö kan delta i skapandet av fler mötesplatser för kulturutövare och kulturbesökare samt allmänhet.

Vikten av noder, hubbar och fysiska mötesplatser för kulturen kan inte nog betonas. Vi har sett vilken stor betydelse Form/Design Center i Malmö fått som plattform för arkitektur, design och konsthantverk i Södra Sverige och vi är övertygade om att satsningen på Arctic Design Center kommer att få en avgörande betydelse för att kreativa näringar ska kunna verka, växa och synas samt som plattform för arkitekter, designers och konsthantverkare – och för politiken för gestaltad livsmiljö. Fler noder för gestaltad livsmiljö skulle också kunna stödja, stärka och synliggöra dessa verksamheter inom ramen för en breddad kultursamverkan.

Då många av dagens aktörer i kultursamverkansmodellen anser den vara underfinansierad så vore det rimligt att ett sådant förslag genomförs i samband med att ytterligare medel tillförs.

10.2 Gestaltad livsmiljö och plan- och bygglagen

Sveriges Arkitekter delar till fullo utredarens uppfattning att kraven på utformningen av den byggda miljön behöver stärkas i plan- och bygglagen. En sådan förstärkt, bred syn på estetik menar vi omfattar alltifrån direkta skönhetsupplevelser till upplevelse av trygghet, intensitet i stadslivet och välmående. Estetik ska därvid ses som en integrerad del av arkitektonisk helhet som även omfattar tekniska och funktionella krav och som ger upphov till byggd och rumslig form. Vi ser en mycket oroande utveckling, inte minst i Boverkets arbete med nya byggregler, där bostadens kvaliteter reducerats till minimala tekniska krav och som tappat bort den rumsliga helheten. De konsekvensbeskrivningar som görs för gestaltad livsmiljö i samband med regelförändringar – om de ens görs – är mycket bristfälliga och ytliga analyser.

Branschen behöver regelverk där hållbarhet, gestaltad livsmiljö och god arkitektur är målen samtidigt som arkitekten ges utrymme att vara verktyget som realiserar dessa målsättningar.

10.2 Gestaltad livsmiljö och enprocentsregeln

Sverige Arkitekter delar utredarens uppfattning att enprocentsregeln behöver följas i mycket större utsträckning av byggande offentliga aktörer. Det är dessutom ett viktigt verktyg för gestaltad livsmiljö då det är en av de få tydligt kvantitativa principerna för hur oumbärliga men svåråttbara värden inte ska kompromissas bort i våra livsmiljöer.

10.2 Gestaltad livsmiljö och kommunala arkitekturpolicyer

Sveriges Arkitekter delar helt utredningens uppfattning att statligt främjande och stöttande av kvalitativ arkitektur och gestaltning i kommunerna är en viktig uppgift samt att arkitekturpolicyer är ett effektivt verktyg för bättre livsmiljöer i kommunerna.

När den nationella politiken för gestaltad livsmiljö beslutades av riksdagen 2018 fokuserade vårt förbund på att följa, stötta och uppmuntra kommunernas arbete på området. Dels för att driva på den positiva utvecklingen och dels för att bidra med något tydligt mätbart i temperaturmätningen på politiken för gestaltad livsmiljös genomslag.

Vi har genomfört två undersökningar där vi bland annat mätt antalet kommunala arkitekturpolicyer i kommunerna. Vår första undersökning (2019) utgjorde ett kunskapsunderlag – i väntan på framtagandet av Boverkets vägledning – och vårt bidrag till input till densamma. Med Boverkets vägledning på plats valde vi att utöver arkitekturpolicyerna undersöka arkitekturkompetensen och tillämpning i vår andra undersökning (2021).

I vår undersökning 2021 var det hälften av alla kommuner som hade, eller var på gång, att ta fram en arkitekturpolicy. Vi kommer inom kort att göra en ny undersökning men våra dialoger med kommunerna indikerar att det är många som insett viktigt kraftfullt verktyg det är och är i startgroparna för att ta fram en egen arkitekturpolicy

Sveriges Arkitekter anser därför att staten bör främja kommunernas arbete med att ta fram arkitekturpolicyer. Att Boverkets vägledning finns att tillgå är bra men inte tillräckligt eftersom kommunerna i våra undersökningar uppger tidsbrist och prioriteringar som de största hindren för att ta fram egna arkitekturpolicyer. Ett riktat stöd skulle kunna underlätta för fler kommuner att ta fram en arkitekturpolicy. Kommunernas ambitioner och strategiska arbete är avgörande för kvaliteten i det byggda. En arkitekturpolicy är det viktigaste strategiska verktyget för kommunens arkitektur-, hållbarhets- och kvalitetsarbete.

Men det är viktigt att i sammanhanget påpeka att det behövs både en arkitekturpolicy och en arkitekt i en nyckelroll för ett framgångsrikt strategiskt arbete med arkitektur i kommunen. Vår undersökning 2021 visade att endast hälften av kommunerna hade en stadsarkitekt. Vi ser att fler stadsarkitekter, eller motsvarande roll, skulle behöva rekryteras på många håll då många kommuner saknar tillräcklig arkitektkompetens. En bättre byggd miljö kräver både en strategi och en expert med ett tydligt mandat i en nyckelroll – en arkitekturpolicy och en stadsarkitekt.

Sveriges Arkitekter föreslår därför även ett riktat stöd så att alla kommuner kan ha en egen stads- eller kommunarkitekt för att säkra goda livsmiljöer och hållbara planprojekt. Arkitekternas kompetens är nödvändig för att såväl arbeta fram kommunernas ambitioner för sina livsmiljöer, som för att därefter förverkliga dem.

I sammanhanget vill vi också gärna lyfta fram flera av nyttorna med en kommunal arkitekturpolicy. En arkitekturpolicy:

1. Optimerar kommunens nyckelroll för att åstadkomma en bättre byggd livsmiljö.
2. Säkrar arkitektur- och kvalitetsaspekter redan i tidiga skeden.
3. Möter kommunens utmaningar.
4. Konkretiserar de politiska ambitionerna i kommunens översiktsplan.
5. Konkretiserar kommunens hållbarhets- och kvalitetsambitioner.
6. Tydliggör förväntningarna för den som vill bygga.
7. Samordnar kommunens politiker, tjänstemän, nämnder och förvaltningar.
8. Underlättar för det långsiktiga politiska strategiska arbetet.
9. Sparar tid och arbete när de enskilda besluten ska fattas.

10. Förtydligar gestaltungsfrågan i samhällsbyggnadsprocessen.

En arkitekturpolicy är visserligen viktig som ett PBL-dokument, men värt att notera i sammanhanget är att våra undersökningar visar att många kommuner valt att ta fram en arkitekturpolicy som inte är ett tematiskt tillägg till en översiktsplan. Drygt hälften av kommunerna som har arkitekturpolicy anger att deras policy är ett från plan- och bygglagen fristående förvaltningsövergripande dokument. De kommuner som valt den vägen anger ofta som orsak att dokumentet då träffar bredare och kan tillämpas på hela den kommunala verksamheten som påverkar kommunens gestaltade livsmiljö.

10.3 Kulturinstitutionen skolan

Sveriges Arkitekter delar utredningens bedömning att de estetiska ämnena i grundskolan och gymnasiet måste tillmätas större vikt.

Det faktum att estetiska ämnen inte längre är obligatoriska i alla nationella gymnasieprogram har lett till en utveckling där eleverna väljer bort ämnet till förmån för kurser som genererar behörighet och meritpoäng. Detta medför i sin tur att estetiska ämnen inte längre erbjuds på alla gymnasieskolor.

Estetik, kreativitet och förmåga att uttrycka sig konstnärligt är en tillgång för i många yrken. Arkitektyrket är ett av dessa. Arkitekter omsätter idéer och behov till rumslig gestaltning. Estetiska ämnen, inte minst bildämnet, är av stor vikt för arkitektutbildningarna. Det utgör en viktig grund för fortsatta studier inom arkitektur. Det kan också bidra till att skapa möjligheter för fler elever att bli antagna genom arkitektprovet och därmed öka förutsättningarna för en mer breddad rekrytering till arkitektutbildningarna.

De estetiska ämnena är naturligtvis inte enbart viktiga för arkitektyrket och andra kreativa yrken, utan för alla elever då ämnena utvecklar elevers kreativitet och estetiska sinne. Förmågor som kan behöva tränas och uppmuntras hos alla samhällsmedborgare samt sänka trösklarna för att ta del av och bidra till kulturlivet. Estetisk och kreativ verksamhet kan dessutom, på samma sätt som exempelvis fysisk aktivitet, förbättra inlärning av de mer teoretiska ämnena på gymnasieskolan.

Kreativ förmåga kommer dessutom att efterfrågas än mer på framtidens arbetsmarknad, såväl inom de kreativa näringarna som på arbetsmarknaden i stort eftersom mänsklig innovation och kreativitet, vid sidan av fackkunskap, blir allt viktigare i tider av ökad automatisering och digitalisering i arbetslivet.

Sveriges Arkitekter vill även se undervisning om arkitektur i grund- och gymnasieskolan. Detta skulle på sikt öka kunskapen och förståelsen om arkitektur och dess betydelse i samhället.

Tobias Olsson
Förbundsdirektör

Margareta Wilhelmsson
Samhällspolitisk chef

Anki Kaplan Wikström
Samhällspolitisk utredare